

Implementácia a overovanie efektívnosti Unplugged programu medzi slovenskými školákmi

Oľga Orosová

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Filozofická fakulta

Implementácia a overovanie efektívnosti Unplugged programu medzi slovenskými školákmi realizuje Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta v spolupráci dvoch katedier, Katedry pedagogickej psychológie a psychológie zdravia a Katedry psychológie od v roku 2012, ako súčasť realizácie projektu APVV-0253-11 *Užívanie drog medzi dospievajúcimi a vysokoškolákmi. Na výskumných dátach založená prevencia užívania drog* (zodpovedná riešiteľka prof. PhDr. Oľga Orosová, CSc.). V rokoch 2012 až 2013 boli realizované práce zamerané na adaptáciu programu Unplugged na podmienky školskej praxe SR, na realizáciu Unplugged programu a bolo započaté skúmanie jeho efektívnosti:

- príprava pracovných materiálov pre učiteľov a žiakov v slovenskom jazyku,
- výber výskumnej vzorky základných škôl experimentálnej a kontrolnej skupiny (stratifikovaná randomizácia), do výskumu bolo zapojených celkovo 69 základných škôl SR
- tréning učiteľov experimentálnych škôl, lektorov Unplugged programu, metodická príprava lektorov
- realizácia Unplugged programu na školách experimentálnej skupiny v priebehu 12 týždňov od 16. 9. 2013 do 6. 12. 2013, on-line supervízia realizácie programu, sledovanie a vyhodnocovanie fidelity realizácie programu
- zber dát na základných školách experimentálnej a kontrolnej skupiny pred realizáciou Unplugged programu v čase od 2. - 13. 9. 2013 (Prvá vlna zberu dát) a bezprostredne po realizácii Unplugged programu v čase od 9. - 20. 12. 2013 (Druhá vlna zberu dát).

V roku 2014 prebehli ďalšie plánované dve vlny zberu dát zamerané na sledovanie efektívnosti Unplugged programu (Tabuľka 1). Tretia vlna zberu dát bola realizovaná 3 mesiace po skončení programu v čase od 31. 3. 2014 do 11. 4. 2014. Výskumu sa zúčastnilo 1444 žiakov. Štvrtá vlna zberu dát bola realizovaná 12 mesiacov po skončení programu v čase od 1. 12. do 12. 12. 2014. Skúmania sa zúčastnilo 1328 žiakov.

Tabuľka 1 Výskumná vzorka štyroch vln zberu dát skúmania efektívnosti programu Unplugged na slovenských základných školách

	ES (n)	KS (n)	Spolu (N)
Prvá vlna zberu dát (pred realizáciou Unplugged programu)			
Celkový počet detí v triedach	708	721	1429
Počet vyplnených dotazníkov	622	661	1283
Druhá vlna zberu dát (bezprostredne po realizácii Unplugged programu)			
Celkový počet detí v triedach	708	977	1685
Počet vyplnených dotazníkov	594	940	1534

Tretia vlna zberu dát (3 mesiace po skončení Unplugged programu)			
Celkový počet detí v triedach	708	977	1685
Počet vyplnených dotazníkov	557	887	1444
Štvrtá vlna zberu dát (12 mesiacov po skončení Unplugged programu)			
Celkový počet detí v triedach	708	977	1685
Počet vyplnených dotazníkov	572	756	1328

ES=experimentálna skupina, KS=kontrolna skupina

Analýzy realizované v roku 2014 je možné rozdeliť do dvoch častí: (i) rizikové a protektívne faktory konzumácie alkoholu a fajčenia tabakových cigariet a medzi školákmi SR, (ii) krátkodobá efektívnosť Unplugged programu univerzálnej prevencie užívania návykových látok medzi školákmi SR.

(i) Rizikové a protektívne faktory konzumácie alkoholu a fajčenia tabakových cigariet a medzi školákmi SR

Bol zistený štatisticky významný podiel normatívnych presvedčení týkajúcich sa počtu kamarátov, ktorí konzumujú alkohol, užívania alkoholu súrodencom a rodu na prevalencii užívania alkoholu medzi školákmi (Souček Vaňová, Orosová, Berinšterová, 2014). Bolo zistené, že vyššia úroveň deskriptívnych normatívnych presvedčení je v priamom vzťahu s výskytom konzumácie alkoholu medzi školákmi, ale aj v nepriamom vzťahu prostredníctvom očakávaných dôsledkov konzumácie alkoholu. Očakávané dôsledky konzumácie alkoholu boli mediátorom vzťahu medzi užívaním alkoholu školákmi a ich deskriptívnymi normatívnymi presvedčeniami (Brutovská, Berinšterová, Orosová, Jurystová, 2014).

Bol zistený vzťah medzi pozitívnymi očakávanými dôsledkami voči užívaniu alkoholu, veľkosťou mesta, rodom a uvádzaným užívaním alkoholu. Rod bol moderátorom vzťahu medzi vyššími pozitívnymi očakávanými dôsledkami užívania alkoholu a uvádzaným užívaním alkoholu. Toto zistenie poukazuje na to, že chlapci a dievčatá sa líšia v úrovni deskriptívnych normatívnych presvedčení, pričom v rámci skupiny, ktorá konzumuje alkohol disponujú dievčatá vyššou úrovňou deskriptívnych normatívnych presvedčení. Podobne žiaci rozdelení na základe veľkosti obce podľa počtu obyvateľov majú odlišné očakávané dôsledky konzumácie alkoholu, pričom v skupine ktorá konzumuje alkohol majú žiaci z menších miest pozitívnejšie očakávané dôsledky konzumácie alkoholu. Výsledky štatistických analýz poukazujú na významný podiel oboch konštruktov (deskriptívnych normatívnych presvedčení a očakávaných dôsledkov konzumácie alkoholu) na výskyte konzumácie alkoholu medzi školákmi na Slovensku a na potrebu vzájomného prepojenia týchto konštruktov v rámci programov prevencie s cieľom redukcie konzumácie alkoholu prostredníctvom zreálňovania jednak deskriptívnych normatívnych presvedčení, ako aj očakávaných dôsledkov konzumácie alkoholu, avšak s ohľadom na rod a veľkosť obce (Brutovská, Berinšterová, Orosová, 2014). Ďalej bolo zistene, že očakávané dôsledky konzumácie alkoholu boli významným mediátorom vzťahu medzi užívaním alkoholu školákmi a ich deskriptívnymi normatívnymi presvedčeniami (Brutovská, Orosová, Berinšterová, 2014). Bol zistený štatisticky významný podiel normatívnych presvedčení týkajúcich sa počtu kamarátov, ktorí konzumujú alkohol, užívania alkoholu súrodencom a rodu na prevalencii užívania alkoholu medzi školákmi (Souček Vaňová, Orosová, Berinšterová, 2014).

Okrem preukázaného vzťahu pozitívnych očakávaných dôsledkov a konzumácie alkoholu, bol potvrdený aj vzťah dostupnosti alkoholu k užívaniu alkoholu školákmi (Barinková, Orosová, Berinšterová, 2014b).

Rodové zvláštnosti boli zistené pri skúmaní vzťahu medzi schopnosťou odmietnuť alkohol a dostupnosťou alkoholu u chlapcov; vzťahu medzi schopnosťou odmietnuť alkohol a hodnotou vlastných kompetencií, emocionálnou sebareguláciou, sebakontrolou a dostupnosťou alkoholu u dievčat (Gajdošová, Orosová, Berinšterová, 2014).

Realizované analýzy potvrdili, že nižšia miera zmysluplnej participácie a prítomnosti významného dospelého v škole mala vzťah k užívaniu alkoholu za posledných 30 dní (Berinšterová, Orosová, 2014).

Bolo zistené, že sebakontrola je významným mediátorom medzi podpornými vzťahmi v prostredí školákov a frekvenciou užívania alkoholu. Výsledky poukazujú na význam vnímanej starostlivosti dospelých pri rozvíjaní sebakontroly a jej protektívnu rolu vzhľadom k užívaniu návykových látok (Berinšterová, Orosová, Miovský, 2014b).

Nižší vek iniciácie užívania alkoholu a fajčenia tabakových cigariet bol spojený s vyššou mierou vnímania rizika užívania týchto návykových látok (Rosová, Berinšterová, Orosová, 2014). Pri skúmaní rizikových / protektívnych faktorov fajčenia tabakových cigariet medzi školákmi bolo zistené, že, mužský rod, vyššia úroveň normatívneho presvedčenia a nižšia úroveň rodičovskej kontroly mali vzťah k výskytu fajčenia tabakových cigariet za posledných 30 dní, ktoré udávali školáci (Orosová et al. 2014b). Významnými prediktormi fajčenia tabakových cigariet medzi školákmi boli: denné fajčenie matky, dostupnosť tabakových cigariet a normatívne presvedčenia o počte priateľov užívajúcich tabakové cigarety (Berinšterová, Orosová, Miovský, 2014a).

(ii) Krátkodobá efektívnosť Unplugged programu univerzálnej prevencie užívania návykových látok medzi školákmi SR

Skúmanie efektu Unplugged programu bolo realizované v roku 2014 na základe výsledkov troch vln zberu dát, tzn. pred, bezprostredne po a tri mesiace po realizácii Unplugged programu. Na základe uvedeného je možné informovať o výsledkoch krátkodobého efektu programu. Skúmanie bolo zamerané na psychologické (seba-úcta/self-liking, self-competence, očakávané dôsledky a vnímanie rizika sledovaných foriem rizikového správania, deskriptívne normatívne presvedčenia), a behaviorálne (fajčenie tabakových cigariet, konzumácia alkoholu) ukazovatele.

Krátkodobý efekt Unplugged programu bol zistený vo vzťahu k vnímaniu rizika užívania alkoholu, fajčeniu tabakových cigariet a užívaniu marihuany (Berinšterová, Orosová, Gabrhelík 2014), bol preukázaný nárastom úrovne uvedomovania si negatívnych dôsledkov konzumácie alkoholu medzi školákmi (Orosová et al. 2014a). Zistený bol efekt účasti v Unplugged programe vo vzťahu k „self-liking“ medzi chlapcami a vo vzťahu k „self-competence“ medzi dievčatami (Berinšterová, Gajdošová, Orosová, Gabrhelík, 2014).

Nepriamy efekt Unplugged programu bol zistený vo vzťahu k celoživotnej prevalencii fajčenia tabakových cigariet medzi školákmi. Realizované mediačné analýzy boli zamerané na skúmanie psychologického mechanizmu efektívnosti Unplugged programu na fajčenie tabakových cigariet a konzumáciu alkoholu medzi školákmi (Berinšterová, 2015). Nepriamy efekt Unplugged programu bol zistený prostredníctvom dvoch mediačných modelov vo vzťahu k celoživotnej prevalencii fajčenia tabakových cigariet, pričom mediátorom efektu bola pozitívna sebaúcta (Model 1) a deskriptívne normatívne presvedčenia týkajúce sa prevalence priateľov užívajúcich tabakové cigarety (Model 2). Tzn., že 3 mesiace po skončení programu bol zistený efekt programu vo vzťahu k seba-úcte a deskriptívnym normatívnym presvedčeniam týkajúcim sa prevalence priateľov užívajúcich tabakové cigarety, pričom vyššia úroveň seba-úcty a nižšia úroveň deskriptívnych normatívnym presvedčení mali vzťah k nefajčeniu školákov (tzn., že školáci udávali, že nikdy nefajčil(a) v svojom živote tabakové cigarety). Kontrolovanými premennými uvedených analýz bol rod, zmeny v pripútanosti voči škole (porovnanie premennej v čase pred a tri mesiace po realizácii Unplugged programu), zmeny vo vnímanom socio-ekonomickom statuse (porovnanie premennej v čase pred a tri mesiace po realizácii Unplugged programu), deskriptívne normatívne presvedčenia / pozitívna seba-úcta (v čase pred realizáciou Unplugged programu), celoživotná prevalencia užívania tabakových cigariet (v čase pred realizáciou Unplugged programu).

Odkazy:

- Barinková, K., Orosová, O., Berinšterová, M. (2014a). Alcohol Use in Slovak early adolescents: Role of assertiveness and selected psychological variables. *European Journal of Public Health*, 24 (2), s. 239. - ISSN 1101-1262.
- Barinková, K., Orosová, O., Berinšterová, M. (2014b). Alcohol Use in Slovak early adolescents: Analysis of self-efficacy, expected consequences and selected contextual variables. In: *Risk-taking behavior prevention – Health promotion – Self-care : The 3rd Psychology Cassoviensis Conference : Book of Abstracts : 4th - 5th*

December 2014, Košice, Slovakia (s.50 – 51). Košice: Pavol Jozef Šafárik University in Košice.

- Berinšterová, M. (2015). Efektívnosť školského programu univerzálnej prevencie „UNPLUGGED“. Dizertačná práca. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta.
- Berinšterová M., Orosová O. (2014). Supportive adults and meaningful participation and their relationship to alcohol use among adolescents. In: Health promotion - Self-care - Risk-taking behavior prevention = Podpora zdravia - Starostlivosť o seba - Prevencia rizikového správania (s. 197-201). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. ISBN 9788081522154.
- Berinšterová, M., Orosová, O., Gabrhelík, R. (2014). "Unplugged" program in Slovakia. An association between perceived risk of substance use and program non/ participation. In: Is an announce of prevention still worth a pound of cure? The economics and value of prevention: 5th International conference and Members Meeting : Palma de Mallorca, Spain, October 16-18, 2014 (s.23). Palma de Mallorca: EU SPR, 2014.
- Berinšterová, M., Gajdošová, B. Orosová, O., Gabrhelík, R. (2014). Efektívnosť programu Unplugged vzhľadom k rodovým zvláštnostiam v sebaúcte medzi dospelými. In: (Ne)bezpečná škola! A pro koho? : XI. ročník Česko-slovenské konference Primární prevence rizikového chování : Praha, 18.-19.11.2014 : sborník abstrakt (s.58). Praha : Magistrát hlavního města Prahy
- Berinšterová, M., Orosová O., Miovský, M. (2014a). Smoking among early adolescents in Slovakia - Individual and contextual factors. European Journal of Public Health, 24, suppl. 2, s. 239. - ISSN 1101-1262.
- Berinšterová, M., Orosová, O., Miovský, M. (2014b). Podporné vzťahy v prostredí a frekvencia užívania alkoholu u žiakov základných škôl. Mediačný efekt sebakontroly Sociálne procesy a osobnosť 2014. Človek a spoločnosť: zborník abstraktov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 18. a 19. septembra 2014 v Starej Lesnej (s. 60-61). Košice : Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach.
- Brutovská, M., Berinšterová, M., Orosová, O., Jurystová, L. (2014). Deskriptívne normatívne presvedčenia, očakávané dôsledky konzumácie alkoholu a konzumácia alkoholu medzi dospelými. Sociálne procesy a osobnosť 2014. Človek a spoločnosť: zborník abstraktov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 18. a 19. septembra 2014 v Starej Lesnej (s. 60-61). Košice : Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach.
- Brutovská M., Berinšterová M., Orosová O. (2014). Ako normatívne presvedčenia a očakávané dôsledky konzumácie alkoholu prispievajú ku konzumácii alkoholu slovenských dospelých? In: Health promotion - Self-care - Risk-taking behavior prevention = Podpora zdravia - Starostlivosť o seba - Prevencia rizikového správania (s.226 – 233). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. ISBN 9788081522154.
- Orosová, O. Berinšterová, M., Benka, J., Gabrhelik, R. (2014a). The short-term effect of the Unplugged Prevention Intervention among Slovak school population. In: Is an announce of prevention still worth a pound of cure? The economics and value of prevention: 5th International conference and Members Meeting : Palma de Mallorca, Spain, October 16-18, 2014 (s.23). Palma de Mallorca: EU SPR, 2014.
- Rosová D. Berinšterová M. Orosová O. (2014). Use of legal drugs among adolescents: gender, perceived risks and age of first use. In: Health promotion - Self-care - Risk-taking behavior prevention = Podpora zdravia - Starostlivosť o seba - Prevencia rizikového správania (s. 208 – 213). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. ISBN 9788081522154.
- Souček Vaňová, M., Berinšterová, M., Orosová, O. (2014). Normatívne presvedčenia a užívanie alkoholu medzi dospelými. In Psychologia Cassoviensis Prevencia

rizikového správania – Podpora zdravia – Starostlivosť o seba. Zborník abstraktov
vedeckej konferencie v dňoch 4. – 5. decembra 2014 v Košiciach.